

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ ПРАВА
ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН**

**ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ:
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ**

*для здобувачів вищої освіти спеціальності 081 «Право»,
що навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти*

Дніпро – 2023

УДК 340.1
Д 64

*Схвалено Науково-методичною радою
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 10 від 20.06.2023 року)*

Рецензенти:

ЛЕГКА О. В., професор кафедри міжнародного права Університету митної справи та фінансів, доктор юридичних наук, професор;

ФІЛАТОВ В. В., доцент кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів, кандидат юридичних наук, доцент.

Укладач:

ДОЛГОРУЧЕНКО К. О., доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

Д 64 Долгорученко К. О. Історія держави і права України: методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти спеціальності 081 «Право», що навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти. Дніпро : ДДУВС, 2023. 56 с.

Методичні рекомендації підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Історія держави і права України». Вивчення теоретичного курсу важливе для формування у здобувачів вищої освіти цілісної системи знань про генезу державного і суспільного ладу, системи права України. Методичні рекомендації містять плани семінарів та методичні вказівки щодо підготовки до кожної з тем, а також теми рефератів, перелік літератури для їх написання, тестові завдання, питання для самоконтролю які виносяться на екзамен. Розраховано на здобувачів вищої освіти і викладачів вищих правничих навчальних закладів, а також усіх тих, хто цікавиться питаннями історії держави і права України.

ЗМІСТ

Вступ

ТЕМА 1. Історія держави і права України як наука та як навчальна дисципліна. Давні держави Північного Причорномор'я та Приазов'я.

Питання, тести, завдання для самоконтролю.

Бібліографічний список літератури до теми.

ТЕМА 2. Держава та право України князівського періоду (IX – XIVст.).

Питання, тести, завдання для самоконтролю.

Бібліографічний список літератури до теми.

ТЕМА 3. Держава і право українських земель в литовсько-польський період (XIV – XVII ст.).

Питання, тести, завдання для самоконтролю.

Бібліографічний список літератури до теми.

ТЕМА 4. Держава і право України козацько-гетьманської доби (XVII – XVIII ст.).

Питання, тести, завдання для самоконтролю.

Бібліографічний список літератури до теми.

ТЕМА 5. Держава і право українських земель у складі Російської та Австрійської імперій (кінець XVIII – початок XX ст.). Революція та спроби відновлення української державності (1917-1920 рр.)

Питання, тести, завдання для самоконтролю.

Бібліографічний список літератури до теми.

ТЕМА 6. Українські землі в роки Другої світової війни. Держава і право УРСР у 1941 - 1991 рр.

Питання, тести, завдання для самоконтролю.

Бібліографічний список літератури до теми.

ТЕМА 7. Розбудова Української держави на сучасному етапі.

Питання, тести, завдання для самоконтролю.

Бібліографічний список літератури до теми.

Вступ

Головним завданням дисципліни «Історія держави і права України» є вивчення процесів становлення та розвитку Української держави, формування та особливостей функціонування традиційної правової системи.

Вивчаючи через призму історичної ретроспективи минуле Української держави, дисципліна «Історія держави і права України» формує уявлення у студентів про закономірності розвитку держави і права в цілому, а також навички визначати перспективу розвитку процесів.

Доцільно зазначити, що дисципліна «Історія держави і права України» охоплює теоретичні знання усіх галузей національного права, а також політології, культурології тощо.

Базові знання цієї дисципліни сприятимуть кращому засвоєнню спеціальних юридичних дисциплін, зокрема, таких як конституційне, цивільне, трудове, кримінальне, процесуальне право та ін. Глибокий аналіз історичних витоків та передумов прийняття законодавчих актів в Україні, потрібні не лише для підвищення якості історико-правової підготовки студентів, а й формування їх загальної правової свідомості, культури та юридичних компетентностей. Зважаючи на це, вивчення історії держави і права України має, безсумнівно, вагоме значення для усвідомлення та розміння історичного минулого, політико-правової дійсності сьогодення, в цілому духовної культури українського народу.

Мета викладання дисципліни полягає у якісному формуванні національної самоідентичності, правового світогляду, професійної правосвідомості та правової культури майбутнього юриста.

Вивчення навчальної дисципліни «Історія держави і права України» має формувати у здобувачів вищої освіти такі знання та вміння:

- розуміти сутність та значення, причини та наслідки здійснення державних реформ у сфері організації органів влади й управління, суду та судочинства, права, які мали місце на українських землях у минулому;
- здійснювати сутнісний аналіз та порівняльну характеристику змістовного наповнення історико-правових документів;
- використовувати набуті знання з історії держави і права України для розуміння та оцінки сучасної політичної дійсності та системи права.

Слід також відзначити, що навчити студентів умінню самостійно здобувати знання – одне з найважливіших завдань вищої юридичної школи.

Форми вивчення навчальної дисципліни «Історія держави і права України»: лекції, семінарські та практичні заняття, самостійна та індивідуальна робота студентів.

Метою залучення студентів до виконання самостійних видів робіт є формування в них уміння критично мислити, формувати власну позицію, розуміти і обґрунтовувати історико-правові явища та процеси. При цьому самостійні види робіт не повторюють, а навпаки доповнюють і поглиблюють теми лекційного курсу. Готуючись самостійно до занять, здобувач набуває навичок роботи із науковою літературою, із документами, вчиться публічно виступати і проводити дискусії, демонструвати свої знання, зміцнює впевненість у своїх переконаннях тощо.

У результаті вивчення дисципліни «Історія держави і права України» здобувачі вищої освіти мають знати та вміти аналізувати:

– причини, хід та наслідки історико-правових явищ та процесів, які відбувались у минулому, відбуваються сьогодні чи можуть відбутися у майбутньому;

– закони та інші нормативні акти, які мали вагоме значення для формування сучасної правової системи України;

– основні аспекти функціонування та діяльності правових і державних інститутів у минулому та сьогодні;

– основні історико-правові категорії та поняття, що розкривають зміст політичної та правової дійсності минулого і сьогодні;

– зміст, основні положення та значення доктрин та концепцій національного права:

– застосовувати наукові знання та навички для формування пропозицій щодо вдосконалення сфери функціонування права.

В цілому, викладання навчальної дисципліни «Історія держави та права України» покликана сформувати та поглибити знання здобувачів вищої юридичної освіти щодо етапів та особливостей становлення держави і права України, визначення найбільш важливих подій, що вплинули на формування сучасної України та її правової системи.

Використовуючи методичні рекомендації до вивчення дисципліни «Історія держави і права України» здобувачі вищої освіти **сформуують такі фахові (спеціальні) вміння, навички та компетенції:**

– уміння критично та абстрактно мислити та аналізувати сутність правових явищ і процесів;

– здійснювати аналіз суспільних процесів у контексті аналізованої проблеми і демонструвати власне бачення шляхів її розв'язання;

– здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення;

– уміння застосовувати міждисциплінарні знання та власні творчі підходи до формування нових наукових ідей у сфері історії держави і права України;

– уміння оперувати історико-правовими, філософсько-правовими, політичними концептами;

– застосовувати наукові знання та навички для формування пропозицій щодо вдосконалення сфери функціонування права;

– демонструвати глибоке розуміння основ та принципів доктрини прав людини та людиноцентризму у контексті історико-правового досвіду;

– виокремлювати та аналізувати юридично значущі факти і робити обґрунтовані правові висновки;

– здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ТЕМА 1. Історія держави і права України як наука та як навчальна дисципліна. Давні держави Північного Причорномор'я та Приазов'я

Навчальна мета заняття: сформувані цілісне уявлення про «Історію держави і права України як науку та як навчальну дисципліну»; вміти самостійно визначати об'єкт і предмет означеної навчальної дисципліни; характеризувати особливості державно-правового життя народів, що населяли територію сучасної України у стародавній період.

План підготовки до семінарського заняття та самостійної роботи з Теми 1

1. Історія держави і права України як наука: актуальні проблеми.
2. Історія держави і права України як навчальна дисципліна: основні завдання. Періодизація та структура курсу.
3. Принципи вивчення та методологія історії держави і права України.
4. Античні поліси: форма держави, територіальний устрій, органи державної влади.
5. Боспорське царство (VI ст. до н.е. – IV ст. н.е.).
6. Скіфські племена (VII ст. до н.е. - III ст. н.е.). Проблема державності.
7. Загальні закономірності та особливості зародження стратифікованого суспільства на території України.

Основні поняття, терміни та категорії, що підлягають засвоєнню: історія держави і права, періодизація, принципи, методологія, функції, міжпредметні зв'язки, джерела, архонт, буле, демос, деспотія, державний механізм, декрети, еклесія, жерці, номархи, колегії, магістратури, народні збори, раби, тиран.

Методичні поради щодо підготовки до теми.

Історія держави і права України як навчальна дисципліна: основні завдання. Тут слід звернути увагу на різні підходи до формулювання об'єкту і предмету навчальної дисципліни. Слід розуміти, що «Історія держави і права України» є одночасно:

- 1) суспільно-політичною наукою, бо вона вивчає такі суспільно-політичні явища, як держава і право;
- 2) юридичною наукою, бо вивчає правові аспекти суспільного життя;
- 3) історичною наукою, оскільки вивчає державно-правові явища в їхньому історичному розвитку.

Вивчаючи проблему періодизації історії держави і права України, зважати на те, що це умовний розподіл на декілька часових проміжків. Хронологія або періодизація історії держави і права – це встановлення хронологічно послідовних етапів у суспільному розвитку людства. В основу цих етапів мають бути покладені вирішальні фактори на шляху розвитку

державності й права. Існує безліч хронологічних систем, серед яких, у рамках курсу, мививчаємо три найбільш типові: періодизація за рівнем розвитку продуктивних сил; марксистський та цивілізаційні підходи.

Одним із найбільш складних розділів цієї теми, безперечно, є методологія. Студенти мають знати основні загальні філософські, загальнонаукові та спеціальні наукові методи дослідження історико-правових явищ і процесів. При цьому логічна побудова системи методів дослідження повинна забезпечити, з одного боку, визначену відповідність теоретичних положень закономірностям об'єктивних процесів, що є предметом розгляду, з іншого – вона повинна відображати специфічні риси самого процесу пізнання

Функції історії держави і права України. Як і кожна наука, «Історія держави і права України» також виконує певні функції, які характеризують її теоретичне та практичне значення для розбудови правової демократичної держави. Серед них можна навести три загальні функції:

1) пізнавальна функція, яка передбачає пізнання та пояснення історії виникнення й розвитку інститутів держави і права України;

2) прогностична функція, яка вполягає у визначенні стійких тенденцій розвитку історико-правових явищ;

3) виховна функція, яка полягає у формуванні національної свідомості, поваги до українського та інших народів, патріотизму та відданості Батьківщині.

При характеристиці особливостей державно-правового життя народів, що населяли територію сучасної України у стародавній період (до VI ст. н.е.), звернути увагу на проблему етногенезу слов'янського народу.

Студентам слід орієнтуватися в особливостях соціальної структури кімерійського, скіфського та сарматського суспільства, а також виявити специфіку правового статусу різних категорій населення античних держав Північного Причорномор'я.

Особливу увагу слід звернути на аналіз форм державного устрою грецьких полісів (міста-колонії Північного Причорномор'я). Так за формою правління вони були демократичними або аристократичними рабовласницькими республіками, незалежними містами-державами, які за своєю суттю мало чим відрізнялися від метрополії та протягом століть зберігали з ними союзні відносини. Варто знати, що державний лад грецьких міст-колоній будувався на тих самих засадах, що й державний лад античних полісів метрополій.

Під час вивчення специфіки державно-правового устрою Боспорського царства слід звернути увагу на те, що це найдавніша рабовласницька держава, на чолі якої стояв цар і влада якого передавалася у спадщину.

Після вивчення основних аспектів означеної теми, розуміти значення вивчення історії держави і права України для професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ.

ПИТАННЯ, ТЕСТИ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Підготувати на вибір реферат чи презентацію за однією з рекомендованих тем.

Перелік рекомендованих тем:

1. Історіографія курсу «Історія держави і права України»;
  2. Основні риси міжнародного права та міжнародно-правові відносини держав північнопонтійського регіону античного часу;
  3. Державний устрій Ольвії;
  4. Основні риси державного ладу Боспорського царства;
  5. Державно-правові проблеми Північного Причорномор'я: історія та сучасність.
2. Заповніть порівняльну таблицю. Порівняйте політичний устрій Херсонеса, Ольвії та Боспорської держави.

Херсонес	Ольвія	Боспор

3. Робота із історико-правовими джерелами. Проаналізуйте документ за наступною схемою: назва і хронологічні межі юридичної дії документу; причини прийняття документу; основні положення документу; значення документу.

Ольвійський закон про грошовий обіг та валютні операції (поч. IV ст. до н.е.). Гавриленко О. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник. Харків. 2011. С. 43.

4. Дайте розгорнуту відповідь на питання, здійснюючи посилання на відповідні правові джерела.

Форма соціальної і політичної організації грецьких міст-держав.

5. Розкрийте значення понять: *матріархат, патріархат, рід, плем'я, родова община, сусідська община, неолітична революція, етногенез, автохтони, поліс, рабовласницька республіка, олігархія, демократія.*

6. Здійснити підбір джерел наукової та навчальної літератури з цієї теми, які вийшли протягом останніх 3-х років (не менше 10-ти джерел).

ТЕСТИ

1. Основою життєдіяльності трипільських племен було:

- а) землеробство, скотарство;
- б) землеробство, ремесло;
- в) скотарство, ремесло;
- г) землеробство, гуральництво.

2. У якій хронологічній послідовності перебували на території України іраномовні племена?

- а) сармати, скіфи, кіммерійці;
- б) скіфи, кіммерійці, сармати;
- в) кіммерійці, скіфи, сармати;
- г) гуни, готи, кімерійці.

3. Кіммерійці на території України започаткували історичну епоху (добу):

- а) добу заліза;
- б) епоху міді;
- в) епоху мезоліту;
- г) енеоліту.

4. Державне утворення Велика Скіфія розпалася під ударами:

- а) македонян;
- б) сарматів;
- в) гунів;
- г) готів.

5. Столиця Малої Скіфії мала назву:

- а) Неаполь;
- б) Скіфія;
- в) Некрополь;
- г) Поліс.

6. Ольвія та Херсонес за державно-політичним устроєм були:

- а) полісом;
- б) античною республікою;
- в) рабовласницькою монархією;
- г) олігархією.

7. Хронологічні межі існування Скіфської рабовласницької держави:

- а) VIII ст. до н.е. – IV ст. до н.е.;
- б) VII ст. до н.е. – III ст. до н.е.;
- в) X ст. до н.е. – V ст. н.е.;
- г) V ст. до н.е. – I ст. н.е.

8. Найчисельнішу верству населення Великої Скіфії складала:

- а) вільні общинники (скіфи-орачі, скіфи-скотарі);
- б) раби;
- в) жреці;
- г) аристократія.

9. Форма правління держави Велика Скіфія:

- а) демократична республіка;
- б) рабовласницьке царство;
- в) тиранія;
- г) федеративна полісна республіка.

10. Верховна власність на землю у Великій Скіфії належала:

- а) жрецьям;
- б) скіфам-орачам;
- в) рабам;
- г) царю.

11. В основі шлюбно-сімейного права скіфської держави лежали принципи:

- а) матріархату;
- б) паритету;
- в) патріархату;
- г) проміскуїтету.

12. Назвіть перші античні поліси, що утворились на території Північного Причорномор'я:

- а) Істрія та Борисфен;
- б) Олівія та Пантікапей;
- в) Херсонес та Тіра;
- г) Борисфен та Тіра.

13. Форма правління більшості античних полісів Північного Причорномор'я:

- а) монархія;
- б) аристократична республіка;
- в) деспотія;
- г) федеративна республіка.

14. В античних містах-державих Північного Причорномор'я колегія із найширшою компетенцією мала назву:

- а) колегія продиків;
- б) колегія архонтів;
- в) колегія есемнетів;
- г) колегія стратегів.

15. Законодавча гілка влади в полісі Олівія була зосереджена у:

- а) царя;
- б) аристократії;

- в) народних зборах;
- г) військової верхівки.

16. Джерелами права Афінської полісної демократії є:

- а) місцеві звичаї та традиції;
- б) звичаї та традиції античної Греції;
- в) звичаї, традиції та закони античної Греції;
- г) звичаї, традиції та закони стародавнього Риму.

17. Які види покарань були найбільш характерними для демократичних полісів Північного Причорномор'я:

- а) штрафи;
- б) смертна кара;
- в) каліцтво;
- г) ув'язнення.

18. У кримінальному праві Боспорського царства найтяжчим злочином вважалось:

- а) вбивство;
- б) крадіжка;
- в) зрада;
- г) змова проти царя.

19. У кримінальному праві демократичних рабовласницьких полісів Північного Причорномор'я найтяжчим злочином вважалось:

- а) вбивство;
- б) змова проти царя;
- в) спроба повалення демократичного ладу;
- г) крадіжка.

20. У VI ст. майже вся територія Північного Причорномор'я увійшла до складу:

- а) імперії Каролінгів;
- б) Римської імперії;
- в) Візантійської імперії;
- г) Франкської імперії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ

1. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах). О. О. Рафальський (керівник авторського колективу), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (науковий редактор). Київ. 2020. Книга 1. 432 с.; Книга 2. 536 с.

2. Гавриленко О.А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права. Монографія. Харків. 2006. 201 с.
3. Гавриленко О. А. Історія держави і права України: Стародавня доба : навч. посіб. Харків. 2011. 64с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000651>
4. Гончаренко В. Д., Єрмолаєв В. М., Рум'янцев В. О. Історія держави і права України : підручник. Харків. 2013. 704 с.
5. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підручник. Київ. 2021. 472 с.
6. Залізник Л.Л. Стародавня історія України. Київ. Темпора. 2012. 541с.
7. Іванов В. М. Історія держави і права України: підручник. Київ. 2013. 892 с. URL: http://kul.kiev.ua/doc/IDPU_Ivanov.pdf (дата звернення: 08.06.2020).
8. Історія держави і права України : підручник / Головка О. М. та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків. 2018. 640 с.
9. Історія держави і права України: підручник для студентів юридичних спец. вищих навчальних закладів: у 2 т. / Тацій В.Я., Рогожин А.Й., Гончаренко В.Д., ред. Т. 1. Київ. 2003. 654 с.
10. Історія держави і права України: підручник для студентів юридичних спец. вищих навчальних закладів: у 2 т. / Тацій В.Я., Рогожин А.Й., Гончаренко В.Д., ред. Т. 2. Київ. 2003. 580 с.
11. Стародавня історія України з археологією : навч.-метод. посіб. Ніжин, 2011. 89 с.
12. Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Історія держави і права України : підручник. Київ. 2015. 808 с.
13. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. А.С.Чайковський, О.Л. Копиленко, та інші. Київ. 2003. 656 с.
14. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / За ред. В. Д. Гончаренка. Київ. 2003. 606 с.
15. Ядловська О.С. «Практикум з історії держави та права України: навчальний посібник/ О.С.Ядловська., І.О.Грицай. Дніпро. 2019, 583 с.

ТЕМА 2. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО УКРАЇНИ КНЯЗІВСЬКОГО ПЕРІОДУ (IX – XIV СТ.)

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про державу та право України князівського періоду, основні положення, характерні риси та юридичне значення пам'ятки права Київської Русі – Руської Правди, а також інших джерел права; особливості розвитку політичного, цивільного, шлюбно-сімейного, кримінального та процесуального права, що регламентувало життя давньоруського населення.

План підготовки до семінарського заняття та самостійної роботи з Теми 2

1. Теорії походження давньоруської держави.
2. Суспільний лад Русі.
3. Державний лад Русі.
4. Право Русі.
5. Суд і процес Русі.

Основні поняття, терміни та категорії, що підлягають засвоєнню:
бояри, боярська рада, верв, видоки, візантійське право, вільне міське населення, віче, великий київський князь, вира, воєводи, волостелі, вотчинний суд, види злочинів за Руською Правдою, види покарань за Руською Правдою, ізгої, двірсько-вотчинна система, дика віра, духовенство, князівська дружина, монархія ранне-феодальна, челядь, рукописання, уставні грамоти, феодальна роздробленість.

Методичні поради щодо підготовки до теми

Перше питання семінарського заняття має включати у себе аналіз теорій походження давньоруської держави. Основні теорії, на які слід звернути увагу: норманська теорія, антинорманська теорія, автохтонна теорія, хазарська теорія.

Вивчаючи особливості правового статусу основних прошарків населення давньоруської держави, особливу увагу приділити аналізу статусу феодалів, смердів, челяді, холопів та ін.

Державний устрій Київської Русі необхідно аналізувати у хронологічній послідовності, виокремлюючи два характерні періоди: 1) період відносної централізації Русі; 2) період феодальної роздробленості. Варто звернути увагу й на генезу форми правління Київської Русі.

Розкриваючи питання про правове життя давньоруського народу, слід охарактеризувати зміст та основні положення «Руської Правди». Розкрити особливості зародження елементів кримінального права, і насамперед, охарактеризувати поняття злочину. Вміти аналізувати сутність та зміст

понять злочин та образа, зважаючи на те, що під злочином розуміли дію, що заподіювала шкоду конкретній приватній особі, а не суспільству в цілому.

Під час висвітлення питання щодо специфіки правового регулювання відносин власності необхідно, спираючись на текст Руської Правди, простежити особливості суб'єктів та об'єктів права власності, звернути увагу на захист права власності на землю та рухоме майно.

ПИТАННЯ, ТЕСТИ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Підготувати на вибір реферат чи презентацію за однією з рекомендованих тем.**

Перелік рекомендованих тем:

1. Джерела канонічного права періоду Київської Русі;
2. Злочин та покарання за Руською Правдою;
3. Роль православної церкви у регулюванні шлюбно-сімейних відносин.
4. Колективна відповідальність селянської общини у кримінальному праві Київської Русі.
5. Перша карбована грошова одиниця слов'ян.

- 2. Заповніть порівняльну таблицю «Особливості державного будівництва Давньоруської держави за часів князювання:**

Володимира Великого	Ярослава Мудрого	Володимира Мономаха

- 3. Робота із історико-правовими джерелами. Проаналізуйте документ за наступною схемою: назва і хронологічні межі юридичної дії документу; причини прийняття документу; основні положення документу; значення документу.**

Руська Правда Короткої редакції за Академічним списком. Музиченко П. П. Практикум з історії держави і права України : навч. Посібник. Київ. 2002. С. 9–19.

- 4. Дайте розгорнуту відповідь на питання, здійснюючи посилання на відповідні правові джерела.**

Аналіз особливостей зовнішньополітичної діяльності Володимира Великого та Ярослава Мудрого.

- 5. Розкрийте значення понять: *погост, уроки, уділ, вотчина, образа, смерди, холопи, рядовичі, закупи, ізгої, бояри, віче, полюддя, дружина.***
- 6. Здійснити підбір джерел наукової та навчальної літератури з цієї теми, які вийшли протягом останніх 3-х років (не менше 10-ти джерел).**

ТЕСТИ

1. Позначте східнослов'янські племена, які були предками українців:

- а) дреговичі, полочани;
- б) кривичі, словени;
- в) радимичі, в'ятичі;
- г) поляни, древляни.

2. Вкажіть одну з теорій походження Давньоруської держави:

- а) американська;
- б) норманська;
- в) демографічна;
- г) теологічна.

3. Позначте походження правлячої династії Рюриковичів, яка утвердилася в Київській державі наприкінці IX ст.:

- а) норманське;
- б) візантійське;
- в) болгарське;
- г) східнослов'янське.

4. Визначте соціально-економічні причини феодальної роздрібненості Київської Русі:

- а) напади кочовиків;
- б) зміцнення феодального землеволодіння;
- в) створення апарату примусу на місцях;
- г) натуральний характер господарства.

5. «Смердами» в Київській Русі називали:

- а) вільних селян, які мали земельні наділи, вели своє господарство та виконували повинності на користь феодала;
- б) людей, які перебували в повній власності феодала (продавалися, дарувалися, передавалися у спадщину);
- в) селян, які потрапили в залежність від феодала, відпрацьовуючи в його господарстві взяті в борг гроші;
- г) ремісників, які мешкали в садибах феодалів, працювали в їхніх майстернях і сплачували грошову данину.

6. Велика княгиня Ольга під час свого правління:

- а) створила осередки центральної князівської влади на місцях і регламентувала процес збирання данини, запровадивши «погости»;
- б) поклала край пануванню Хозарського каганату в Причорноморських і Прикаспійських степах, здійснивши низку військових походів;

- в) впровадила писане кодифіковане право;
- г) запровадила державну релігію.

7. Десятиною на Русі називали:

- а) грошовий штраф, передбачений «Руською правдою» за вбивство холопа;
- б) частку доходів великого князя, що надавалася для потреб давньоруської церкви;
- в) державну повинність, що зобов'язувала селян постачати коней із возами для перевезення майна князя;
- г) процес збирання оброку намісником великого князя з підлеглого населення.

8. Яке визначення відповідає поняттю «віче»?

- а) дорадчий орган при великому князі;
- б) збори всіх дружинників князя, на яких вирішувалися військові питання;
- в) народні збори всіх дорослих чоловіків, на яких вирішувалися важливі громадські та державні справи;
- г) загальні збори міщан і вільних селян.

9. Визначить вищий орган державної влади Київської Русі:

- а) феодалський снем;
- б) рада міста;
- в) верв;
- г) княжа рада.

10. Характерною рисою управління на Русі була система «кормління», яка означала:

- а) частину від збору судових штрафів, яка йшла на утримання судів;
- б) частину прибутків від волостей, яка йшла на утримання посадових осіб;
- в) частину прибутків від волостей, яка йшла на утримання осіб, які їх збирали;
- г) частину прибутків волостей, яка йшла на утримання княжої родини.

11. Які із запропонованих джерел права відносяться до періоду існування Київської Русі:

- а) судебник;
- б) універсал;
- в) урок;
- г) регламент.

12. Правовий статус «вотчини» як родової власності, спадкового володіння було закріплено:

- а) статтями «Статуту» Володимира Мономаха;

- б) заповітом Ярослава Мудрого;
- в) статтями «Правди Ярославичів»;
- г) постановою Любецького з'їзду.

13. Яка з перелічених верств населення не могла за «Руською Правдою» бути суб'єктом злочину?

- а) рядович;
- б) боярин;
- в) смерд;
- г) ремісник.

14. За який вид злочину в Київській Русі «Руська Правда» передбачала вищу міру покарання?

- а) посягання на князівську владу;
- б) церковна татьба;
- в) вбивство «в розбої»;
- г) убивство «під час свари або на пиру».

15. Із запропонованих термінів виберіть той, що в «Руській Правді» характеризує спосіб розшуку злочинця:

- а) татьба;
- б) «гоніння сліду»;
- в) вервь;
- г) потала.

16. Першим спадкоємцем померлої особи за «Руською правдою» визначався:

- а) молодший син;
- б) дружина;
- в) молодша донька;
- г) племінник.

17. Розташуйте події в хронологічній послідовності:

- а) князювання Лева II та Андрія;
- б) централізація Галицько-Волинського князівства;
- в) розгром угорського короля та його союзників;
- г) розгром тевтонців при Дорогичині.

18. Данило Галицький отримав корону від:

- а) московського патріарха;
- б) польського короля;
- в) Папи Римського;
- г) французького конунга.

19. Політичної могутності Галицьке князівство досягло за часи правління:

- а) Романа Мстиславича;
- б) Ярослава Осмомисла;
- в) Данила Галицького;
- г) Володимира Мстиславича.

20. Столицею Галицько-Волинського князівства за Данила Галицького стало місто:

- а) Київ
- б) Галич;
- в) Холм;
- г) Львів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ

1. Алексеев Ю. М., Кульчицький В. І., Слюсаренко А. Г. Україна на зламі історичних епох: Державотворчий процес 1985 – 1999 рр. Київ. 2000. 295 с.

2. Білецький Л. Т. Руська Правда й історія її тексту. Антологія української юридичної думки. В 6 т./ Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда. Київ, 2002.

3. Бойко І. Розвиток європейських традицій місцевого самоврядування у Галичині. Право України. 2007. №5. С. 144-148.

4. Гавриленко О.А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник. Харків. 2011. 64 с.

5. Гавриленко О.А., Колесніков С.Д, Логвиненко І.А. Київська Русь: політико-правовий нарис. Харків: УнівВС, 1999. 188 с.

6. Левчук М.В. Церковний суд у Київській Русі (історико-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.

7. Павленко Ю. В. Передісторія давніх русів у світовому контексті [Електронний ресурс]. Київ. 2004. 400 с.

8. Пріцак О. Походження Русі [Електронний ресурс] : у 2 т. / О. Пріцак. Київ. 2011. 58 с.

9. Толочко О. Чи була «візантійська реформа» Володимира Святославича? : монографія, 2005. 48 с.

10. Толочко О. Юрій Долгорукий в «Історії Російській» Василя Татіщева : автореферат дис. ..., 2005. 16 с.

11. Толочко О. Розд. 1: Київська Русь : научное издание. Влада і суспільство в Україні : Історичний контекст. Відп. ред. В.А. Смолій. Київ. 2013. С. 10-49

12. Чубатий М. А. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. Антологія української юридичної думки. В 6 т./ Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда. Київ, 2002.

13. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. А.С.Чайковський, О.Л. Копиленко, та інші. Київ. 2003. 656 с.

14. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / За ред. В. Д. Гончаренка. Київ. 2023. 604 с.

15. Ядловська О.С. «Практикум з історії держави та права України: навчальний посібник/ О.С.Ядловська., І.О.Грицай. Дніпро. 2019. 583 с.

Тема 3. Держава і право українських земель в литовсько-польський період (XIV – XVII ст.)

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про зміни у правовому житті на українських землях, що сталися після входження їх до складу Князівства Литовського і Королівства Польського.

План підготовки до семінарського заняття та самостійної роботи з Теми 3

1. Особливості державних утворень на українських землях в литовсько-польський період (XIV – XVII ст.)
2. Аналіз основних джерел (або форм) права в литовсько-польський період (XIV – XVII ст.): звичаєве право, Литовські статuti, Магдебурзьке право, канонічне право та ін.)
3. Основні зміни у правовому житті на українських землях, що відбулися із входженням їх до складу Князівства Литовського і Королівства Польського;
4. Кримінальне право на українських землях в литовсько-польський період: поняття та види злочинів, мета і система покарань;
5. «Злочини проти держави» на українських землях в литовсько-польський період (XIV – XVII ст.) (за матеріалами III Литовського статуту).

Основні поняття, терміни та категорії, що підлягають засвоєнню: «Велике князівство литовське», «Королівство польське», «Річ Посполита», «Кримське ханство», асесорський суд, бояри, Брестська унія, Городельська унія, гродський суд, доменіальний суд, замковий суд, копний суд, Кревська унія, кріпаки, Литовські статuti, Люблінська унія, „Ординація Війська Запорозького”, *судебник Казимира Ягеллончика*, «Хелмінське право».

Методичні поради щодо підготовки до теми

Слід виокремити та проаналізувати етапи включення українських земель до складу Великого Князівства Литовського та Королівства Польського. При цьому особливу увагу слід приділити питанням правового становища населення, порядку утворення, складу та повноважень деяких органів державного управління у зазначених державних утвореннях. Також необхідно охарактеризувати специфіку побудови органів державної влади та управління українських земель у складі Речі Посполитої.

При характеристиці основних джерел (форм) права в литовсько-польський період необхідно деталізувати зміст, основні положення та значення Статутів Великого Князівства Литовського. Зокрема, звернути увагу на способи набуття земельної власності: в спадщину, внаслідок

укладання цивільних договорів (купівля-продаж, дарування, міна тощо), за службу. Студенти також мають з'ясувати характерні риси зобов'язального, спадкового, шлюбно-сімейного права. Вміти визначати причини формування, основні положення та значення звичаєвого права, Магдебурзького та Хелмінського права.

Аналізуючи основні зміни у правовому житті українського населення, що відбулися із входженням їх до складу Князівства Литовського і Королівства Польського, слід акцентувати увагу на загальній характеристиці прав, заборон, свобод і несвобод у добу європейського середньовіччя. Аналіз має здійснюватися на основі правових джерел.

Характеризуючи кримінальне право на українських землях в литовсько-польській період, звернути увагу на те, що злочини тоді поділялися на державні (проти короля, місцевих органів влади, зрада тощо); проти релігії і церкви (чаклунство, перехід християнина в іншу віру тощо); проти особи; майнові злочини. Покарання розглядалося як об'єктивна необхідність віддати належне за скоєні злочини.

ПИТАННЯ, ТЕСТИ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Підготувати на вибір реферат чи презентацію за однією з рекомендованих тем.**

Перелік рекомендованих тем:

1. Характеристика суспільного ладу Великого князівства Литовського;
2. Віленсько-Радомська унія: причини укладення та політико-правові наслідки;
3. Судебник Казимира IV, його структура і характеристика;
4. Класифікація привілеїв та їхня характеристика у Великому князівстві Литовському;
5. Правовий статус українських земель у складі Речі Посполитої.

- 2. Заповніть порівняльну таблицю. «Характеристика основних положень та значення документу»**

«Устав на волоки»	Статут ВКЛ 1529 року	Артикули Генріха Валуа та «Pacta conventa»	II Статут ВКЛ 1566 року	III Статут ВКЛ 1588 року
-------------------	----------------------	--	-------------------------	--------------------------

- 3. Робота із історико-правовими джерелами. Проаналізуйте документ за наступною схемою: назва і хронологічні межі юридичної дії документу; причини прийняття документу; основні положення документу; значення документу.**

Статут військової служби Великого князівства Литовського 1535 року. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / кол. авт.; відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій. Київ. 2009. С. 161–164.

4. Дайте розгорнуту відповідь на питання, здійснюючи посилання на відповідні правові джерела.

Кревська унія 1385 року та Люблінська унія 1569 року: порівняльна характеристика передумов, змісту основних положень та значення для державобудівного процесу.

5. Розкрийте значення понять: «Річ Посполита», «Кримське ханство», «князівство Феодоро», «генуезькі колонії», «Литовські статутути», «магдебурзьке право», «Хелмінське право», феодальна роздрібненість, дезінтеграція, сепаратизм, баскак, Золота Орда, тіун, ясак, ярлик, ясир, улус.

6. Здійснити підбір джерел наукової та навчальної літератури з цієї теми, які вийшли протягом останніх 3-х років (не менше 10-ти джерел).

ТЕСТИ

1. У складі яких держав опинилася більшість українських земель у другій половині XIV ст.?

- а) Київська Русь;
- б) Османська імперія;
- в) Польське королівство;
- г) Велике князівство Литовське.

2. За яким принципом формувалася політика Великого князівства Литовського щодо українських земель?

- а) розділяй і володарюй;
- б) новизни не вводимо;
- в) культурне апостольсьво Литви;
- г) старовини не чіпаємо.

3. Першу спробу приєднати Галичину до Польщі здійснив:

- а) Юрій II Болеслав;
- б) Казимир III;
- в) Дмитро Дедько.
- г) Данило Галицький.

4. Панщина – це...

- а) форма земельної відробіткової ренти, що передбачала обов'язкову працю селянина в господарстві землевласника;

- б) форма натуральної ренти, податок грошима або продуктами, який стягувався землевласником із залежних від нього селян;
- в) система суспільних відносин, за якої землевласник мав право на особу, працю і майно залежних від нього селян-кріпаків;
- г) велике шляхетське багатопрофільне господарство, орієнтоване на ринок, у якому вся земля належала панові й яке базувалося на праці залежних селян;

5. Фільварок – це...

- а) добродійні товариства української шляхти, що опікувалися будівництвом православних храмів;
- б) форма промислового виробництва, заснована на розподілі праці й ремісничій техніці, що передувала великій машинній індустрії;
- в) багатогалузеве господарство, що базувалося на праці кріпосних селян й орієнтувалося на виробництво сільськогосподарської продукції, перш за все збіжжя на продаж;
- г) корпоративні організації ремісників однієї чи кількох споріднених спеціальностей у містах, що користувалися магдебурзьким правом.

6. Шляхта – це:

- а) міщани в країнах Європи;
- б) привілейована верства населення в Польщі, Литві, Україні та Білорусії;
- в) великі польські та українські землевласники;
- г) середньовічні рицарі.

7. Греко-католицька релігія в Україні виникла після підписання:

- а) Кревської унії;
- б) Люблінської унії;
- в) Городельської унії;
- г) Брестської унії.

8. З поданих нижче причин оберіть ті, що сприяли формуванню української народності:

- а) зміцнення політичних та економічних зв'язків між південнозахідними руськими землями;
- б) виникнення своєрідних рис культури, побуту, мови;
- в) подальший розвиток ремесла, землеробства, скотарства, промислів;
- г) наростання визвольного руху проти іноземних поневолювачів

9. За якою угодою визнавався політичний суверенітет Литви на чолі з Великим князем?

- а) Кревською;
- б) Городельською;
- в) Люблінською.
- г) Берестейською.

10. Поширення Магдебурзького права в XIV – XVII ст. на українських землях сприяло:

- а) витісненню з органів міського самоврядування іноземців (поляків, німців тощо);
- б) захисту населення міст від сваволі королівських намісників і великих землевласників;
- в) поглибленню спеціалізації ремісничого виробництва та утворенню цехів;
- г) утвердженню панівного становища українського населення в містах.

11. З якою державою постійно воювало Велике князівство Литовське наприкінці XV - на початку XVI ст.?

- а) Османською імперією;
- б) Московською державою;
- в) Австрійською монархією Габсбургів;
- г) Кримським ханством.

12. Більшість українських земель увійшла до складу Речі Посполитої у результаті:

- а) Люблінської унії;
- б) Кревської унії;
- в) Брестської унії;
- г) Грюнвальдської битви.

13. Литовських Статутів було:

- а) чотири;
- б) два;
- в) три;
- г) шість.

14. В праві Великого князівства Литовського вено – це:

- а) успадкування батьківського майна;
- б) успадкування материнського майна;
- в) шлюбний дарунок чоловіка;
- г) майно, яке передавалося до державної скарбниці.

15. Майорати в Польщі успадковували:

- а) молодший син;
- б) доньки й сини в рівних частках;
- в) сини в рівних частках;
- г) старший син.

16. За Литовським статутом 1566 р., до участі в обмеженні влади великого князя залучались:

- а) рада міністрів;
- б) сейм;
- в) боярська дума;
- г) князівська рада.

17. В кримінальному праві Великого князівства Литовського нав'язка - це:

- а) компенсація потерпілому за образу честі, розмір залежав від стану потерпілого;
- б) плата родичам за голову вбитого, розмір залежав від стану потерпілого;
- в) штрафні санкції, які сплачувались потерпілому за насильницькі дії проти нього, розмір залежав від стану потерпілого;
- г) сплачувалася за особливо тяжкі злочини і надходила до державної скарбниці.

18. В кримінальному праві Великого князівства Литовського «головщина» - це:

- а) компенсація потерпілому за образу честі, розмір залежав від стану потерпілого;
- б) плата родичам за голову вбитого, розмір залежав від стану потерпілого;
- в) штрафні санкції, які сплачувались потерпілому за насильницькі дії проти нього, розмір залежав від стану потерпілого;
- г) сплачувалася за особливо тяжкі злочини і надходила до державної скарбниці.

19. Укладення в 1588 р. Третього Литовського статуту (Нового) мало на меті:

- а) узгодити литовське право з польським;
- б) узгодити права української та польської шляхти;
- в) узгодити правовідносини римської та уніатської церкви;
- г) узгодити литовське право з московським.

20. Статут Великого князівства Литовського 1588 року був чинним до 1840 року на українських землях:

- а) у Київській, Подільській та Волинській губерніях;
- б) у Брацлавській, Подільській та Чернігівській губерніях;
- в) у Київській, Подільській та Черкаській губерніях;
- г) у Одеській, Миколаївській та Запорізькій губерніях.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК ДО ТЕМИ

1. Бойко І. Державний лад і право в Галичині у складі середньовічної Польщі (1349-1569 рр.). *Право України*, 2005. №11. С.20 – 22.
2. Бойко І. Розвиток європейських традицій місцевого самоврядування у Галичині. *Право України*. 2007. №5. С. 144-148.
3. Вовк О. Магдебурзьке право в Києві (історико-правові аспекти). *Вісн. Акад. праці і соц. відносин Федер. профспілок України*. 2002. № 2. С. 69-71.
4. Гавриленко О.А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник. Харків. 2011. 64 с.
5. Захарченко П. П. Історія держави і права України : підручник. Київ. 2004. 604 с.
6. Кіселичник В. П. Львівське міське право (друга половина XIII – початок XX ст.) : монографія. Львів. 2011. 472 с.
7. Кобилецький М. М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): історико-правове дослідження : монографія. Львів. 2008. 406 .
8. Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича : монографія. Миколаїв. 2009. 112 с.
9. Ковальова С. Г. Судустрій і судочинство на українських землях Великого князівства Литовського : монографія / С. Г. Ковальова. Миколаїв. 2008. 200 с.
10. Кудін С. Поняття кримінального штрафу за «Руською Правдою» та Литовським Статутом. *Право України*. 2000. № 11. С.26 – 32.
11. Макаренко О. Магдебурзьке право як основа самоврядування міст Гетьманщини. *Юрид. вісн. Повітр. і косм. право*. 2010. № 3. С. 57-5
12. Нелін О. І. До питання спадковості за Магдебурзьким правом. *Право і безпека*. 2003. 2, № 4. С. 70-73.
13. Павлов А. Литовський статут та Магдебурзьке право: їх роль у розвитку торгівлі і митної справи на Київщині (XV - XVII ст.). *Право України*. 2003. № 10. С. 144-148.
14. Резніков А. Магдебурзьке право: українські варіації на тему європейських традицій (історико-правовий нарис) : Моногр. Луганськ. 2007. 208 с.
15. Сокальська О. В. Нариси з історії українського судочинства (XVI – початок XVII ст.) : монографія. Одеса. 2010. 210 с.

Тема 4. Держава і право України козацько-гетьманської доби (XVII – XVIII ст.)

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про правові основи утворення та функціонування української держави козацько-гетьманської доби в середині XVII ст., а також подальшу еволюцію української державності, засвоїти комплекс загальних знань про джерела та основні риси права України-Гетьманщини та Правобережної України.

План підготовки до семінарського заняття та самостійної роботи з Теми 4

1. Виникнення українського козацтва.
2. Соціальна диференціація українського козацтва та його правовий статус.
3. Запорозька Січ: військово-адміністративна організація і роль в державотворенні на Україні.
4. Національно-визвольна війна та спроба відродження української державності під проводом Богдана Хмельницького.
5. Юридичні наслідки Зборівської (1649 р.) та Білоцерківської (1651р.) угод з Річчю Посполитою.
6. Постанова Земського Собору від 1 жовтня 1653 р. Рішення Переяславської Ради від 8 січня 1654 р.

Основні поняття, терміни та категорії, що підлягають засвоєнню: *гетьман, «Гетьманщина, полково-сотенна система управління, чини, возний, козаки, гетьманські статті, значкові старшини, полковник, посполитий міщанин, селяни, шляхта, старшина, сотники, «Суд и розправа в правах малоросійських», «Екстракт малоросійських прав», «Екстракт із указів, інструкцій та установлень».*

Методичні поради щодо підготовки до теми

Вивчаючи тему, студентам слід розуміти особливості правової системи, яка склалася в Козацькій державі, що утворилася під час народно-визвольної війни українського народу. Чинними на той час залишалися основні правові джерела – Статут Великого князівства Литовського 1588 р., норми магдебурзького права в містах. Припинили дію «Устава на волоки» 1557 р., «Ординація війська Запорозького» 1663 р., королівські та сеймові конституції.

Зверніть увагу, на основі звичаєвого права у Козацькій державі організовувалось козацьке військо, порядок і основні принципи формування органів військової, адміністративної влади, судочинство, поняття злочину і система покарань тощо. Козацьке право – це не лише сукупність норм

козацького звичаєвого права, які виникли в Запорозькій Січі, а й сукупність нормативних актів гетьманської влади, судової практики.

Щодо суспільного ладу у Козацькій державі. У Козацькій державі залишився поділ на панівні та залежні верстви. До панівної верстви належала українська шляхта, козацтво. Нижчий суспільний стан - рядові козаки. Залежні верстви – це рядові козаки, які виконували повинності на користь Війська Запорозького. Чинними були гетьманські універсали. В містах запроваджувалося магдебурзьке право.

Публічна влада складалася з трьох урядів: генерального, очолюваного гетьманом, полкового і сотенного. Гетьман України був правителем України, главою генерального уряду.

Зверніть увагу, при підготовці до семінарського заняття на те, що кінець XVII століття – це час обмеження автономії України, посилювалося створенням російським урядом та діяльністю Спеціальних органів для управління Гетьманщиною.

У період Гетьманщини неодноразово робилися спроби кодифікації українського права. Доведіть, що існування особливого законодавства в Україні суперечило імперським планам Росії – повна русифікація українського народу.

ПИТАННЯ, ТЕСТИ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Підготувати на вибір реферат чи презентацію за однією з рекомендованих тем.**

Перелік рекомендованих тем:

1. Шлюбно-сімейне право Гетьманщини за кодексом 1743 р.
  2. Договірне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.
  3. Правове закріплення ліквідації автономного статусу українських земель.
  4. Розвиток цивільного, шлюбно-сімейного, кримінального, процесуального права України у часи Гетьманщини.
  5. Формування судової компетенції гетьмана і старшинських рад в козацькому судоустрої Війська Запорозького.
- 2. Заповніть порівняльну таблицю. «Основні положення документу та юридичні наслідки»**

Зборівський договір	Білоцерківський договір	Рішення Переяславської ради
---------------------	-------------------------	-----------------------------

- 3. Робота із історико-правовими джерелами. Проаналізуйте документ за наступною схемою: назва і хронологічні межі юридичної дії**

документу; причини прийняття документу; основні положення документу; значення документу.

Статті Богдана Хмельницького (21 березня 1654 року). Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. для студ. Юрид. Спец. Вищ. Закл. освіти : у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ. 2000. Т. 1. С. 163–166.

4. Дайте розгорнуту відповідь на питання, здійснюючи посилання на відповідні правові джерела.

Зміст та значення договірних прав Гетьманщини (за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.)

5. Розкрийте значення понять: *магістратські і ратушні урядники, непривілейоване місто, «Березневі статті», Кіш Війська Запорізького; Військо Запорізьке; реєстрове козацтво; шляхта, Віленське перемир'я.*
6. Здійснити підбір джерел наукової та навчальної літератури з цієї теми, які вийшли протягом останніх 3-х років (не менше 10-ти джерел).

ТЕСТИ

1. Які чинники зумовили виникнення українського козацтва в XV – XVI ст.?

- а) прагнення влади створити регулярне військо на протипагу шляхетському ополченню;
- б) посилення національного, соціального та релігійного гніту українського населення;
- в) існування масиву вільних земель на південних територіях степу;
- г) намагання українських селян звільнитися від кріпацтва й перейти до козацтва.

2. Затвердження в 70-х рр. XVI ст. урядом Речі Посполитої реєстрового війська стало політичним і правовим:

- а) об'єднанням інтересів польської шляхти та козацтва;
- б) завершенням польсько-українського протистояння;
- в) припиненням масового покозачення селян і міщан;
- г) визнанням козацтва як нового соціального стану.

3. Нереєстрові козаки це –

- а) перебували на службі у польського короля, одержували платню та землі за виконання службових обов'язків, а також звільнялися від сплати податків;
- б) сімейні козаки, які проживали на хуторах і зимівниках;
- в) не внесені до реєстрів козаки, найбільша та найактивніша під час соціальних виступів частина козацтва;
- г) вони практично весь час перебували на Січі, належали до певного куреня.

4. З якою державою Україна вступила у союз на першому етапі Визвольної війни?

- а) Кримське ханство;
- б) Туреччина;
- в) Швеція;
- г) Московське царство.

5. Битва під Пилявцями відкрила українському війську шлях до визволення:

- а) Поділля;
- б) Волині;
- в) Галичини;
- г) Києва.

6. Які питання входили до компетенції загальної військової ради Січі?

- а) зарахування новоприбулих до Кошту;
- б) ведення переговорів з представниками інших країн про поділ земель і угідь;
- в) розгляд вимог польського уряду про повернення втікачів з Січі до своїх панів;
- г) фінансові справи на Січі.

7. Позначте правову систему, яка діяла на території Запорозької Січі:

- а) звичаєве право;
- б) акти королівської влади;
- в) магдебурзьке право;
- г) Литовські статuti.

8. Який вид злочину вважався найтяжчим на Січі?

- а) неповага до начальства;
- б) дезертирство;
- в) убивство козаком військового товариша;
- г) чародійство;

9. Яким був головний соціальний наслідок Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького?

- а) ліквідація особистої залежності селян від панів (ліквідація кріпацтва);
- б) формування козацтва як провідної верстви суспільства Гетьманщини;
- в) злиття верхівки козацтва зі шляхтою;
- г) формування великого козацького землеволодіння.

10. Україна отримала право на автономію у складі Польщі згідно з:

- а) «Березневими статтями»;

- б) Зборівським мирним договором;
- в) рішенням Переяславської ради;
- г) Віленським перемир'ям.

11. З якими державами згідно з «Березневими статтями» Україна здійснювала зовнішню політику при посередництві Московського царства?

- а) з Туреччиною;
- б) з Кримським ханством;
- в) з Річчю Посполитою;
- г) з Молдавським князівством.

12. Яка із перелічених умов була передбачена Березневими статтями 1654р.?

- а) козацький реєстр 80 тис. чол.;
- б) встановлення нових податків для Москви;
- в) утримання польських військових загонів у великих містах України;
- г) заборона для України вести переговори з Польщею та Туреччиною без відома царя.

13. Московське посольство, відправлене для переговорів з Б. Хмельницьким, очолював:

- а) В. Бутурлін;
- б) О. Голіцин;
- в) О. Романов;
- г) Г. Данілов.

14. Який орган був формально найвищим органом влади в Українській гетьманській державі?

- а) генеральний уряд;
- б) гетьман;
- в) рада генеральної старшини;
- г) військова рада.

15. Генеральна військова канцелярія - це:

- а) представницький інститут Гетьманщини, який розглядав загальні державні справи, зокрема: затвердження міждержавних договорів, обрання гетьмана, складання «статей» при його обранні;
- б) розпорядчий орган Гетьманщини, що відав справами збору натуральних і грошових податків із населення, прибутками та видатками держави, військовими та ранговими маєтностями;

- в) законодавчий орган Гетьманщини, що відав створенням і ліквідацією козацьких полків на території держави, охороною кордонів, поліцейським наглядом і справами про державні злочини;
- г) військово-адміністративна установа Гетьманщини, за посередництвом якої гетьман здійснював управління державою, вирішував усі поточні справи внутрішнього та міжнародного характеру.

16. Хто з українських гетьманів провів ґрунтовну судову реформу?

- а) Б. Хмельницький;
- б) І. Мазепа;
- в) І. Брюховецький;
- г) К. Розумовський.

17. За яким договором українські землі були розділені між Росією і Польщею по Дніпру?

- а) Андрусівським;
- б) Переяславським;
- в) Гадяцьким;
- г) Зборівським.

18. В якому джерелі права Української гетьманської держави йдеться про створення парламенту (публічної ради)?

- а) у 23 пунктах «Прохальних статей» Переяславської угоди 1654 р.;
- б) у шведсько-українській угоді 1708 р.;
- в) у Конституції П. Орлика;
- г) у Зборівській угоді 1649 р..

19. Кодифікацію (зведення в єдине ціле, впорядкування) чинних на Лівобережжі норм українського права було здійснено в:

- а) «Пактах і конституціях законів і вольностей Війська Запорозького»;
- б) «Рішительних пунктах»;
- в) «Правах, за якими судиться малоросійський народ»;
- г) Березневих статях.

20. Вкажіть покарання, яке з'являється в кримінальному праві Гетьманщини під впливом російського кримінального права:

- а) калічницькі покарання;
- б) заслання на каторгу;
- в) конфіскація майна;
- г) шельмування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК ДО ТЕМИ

1. Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини : навч. посіб. Львів. 2000. 120 с.
2. Гадяцька угода в контексті польсько-українських відносин [Електронний ресурс] : збірник наукових праць / голова редкол. І. І. Ярмошик. Житомир. 2013. 182 с.
3. Гамбург Л. С. Судова компетенція органів російської самодержавної адміністрації в Україні-Гетьманщині у другій половині XVII – на початку XVIII ст. *Держава та регіони. Серія: «Право»*. 2007. № 2. С. 5–9.
4. Гамбург Л. С. Формування судової компетенції гетьмана і старшинських рад в козацькому судоустрої Війська Запорозького. *Право України*. 2005. № 1. С. 115–119.
5. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упорядник С. Павленко. Київ, 2007. 204 с.
6. Історія держави і права України: підручник для студентів юридичних спец. вищих навчальних закладів: у 2 т. / Тацій В.Я., Рогожин А.Й., Гончаренко В.Д., ред. Т. 2. Київ: Ін Юре, 2003. 580 с.
7. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність / Під ред. Ю.С. Шемшученка; упоряд. О.І. Кресіна. Київ. 2001. 605 с.
8. Кривошея І. І. Основні службові обов'язки значного товариства військового Гетьманщини в XVII ст. *Наук. пр. іст. ф-ту Запорізь. нац. ун-ту*. 2015. Вип. 43. С. 31-35
9. Кобилецький М. М. Магдебурзьке право під час та після національно- визвольної війни : навч. посіб. Львів. 2008. 84 с.
10. Правова система України: історія, стан та перспективи. Харків. 2008. 728 с.
11. Універсали Івана Мазепи (1687-1709). Київ. 2006. 800 с.
12. Універсали. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). Упоряд.: І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко. Київ; Львів, 2004. 401 с.
13. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. А.С.Чайковський, О.Л. Копиленко, та інші. Київ. 2003. 656 с.
14. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / За ред. В. Д. Гончаренка. Київ. 2003. 601 с.
15. Ядловська О.С. Практикум з історії держави та права України: навчальний посібник. Дніпро. 2019, 583 с.

ТЕМА 5. Держава і право українських земель у складі Російської та Австрійської імперій (кінець XVIII – початок XX ст.). Революція та спроби відновлення української державності (1917-1920 рр.)

Навчальна мета заняття: сформулювати цілісне уявлення щодо причин, передумов, змісту та значення реалізованих упродовж 60- 90-х рр. XIX ст. в Російській імперії буржуазних реформ, що сприяли скасуванню феодально-кріпосницьких відносин і ствердженню капіталістичного ладу та одночасно посиленню реакції самодержавства. Навчити аналізувати причини та наслідки відродження Української державності під час революційно-визвольних змагань у 1917–1921 рр., а також специфіку етапів державно-правового будівництва в означений період.

План підготовки до семінарського заняття та самостійної роботи з Теми 5.

1. Причини та передумови буржуазних реформ 60–70-х рр. XIX ст. Правові засади селянської реформи 1864 р. в Україні;
2. Правові засади судової та земської реформи (1864 р.), а також міської, поліцейської, військової та фінансової реформ (1870 р.). Правові засади контрреформ 80–90-х рр. XIX ст.
3. Держава і право Української Народної Республіки доби Центральної Ради.
4. Українська Держава гетьмана П. Скоропадського.
5. Українська Народна Республіка за часів Директорії.
6. Державно-правова розбудова радянської України (кінець 1917–1920 рр.).

Основні поняття, терміни та категорії, що підлягають засвоєнню: «реформа», «контрреформа», «буржуазно-капіталістичні відносини», «Центральна Рада», «універсали Центральної Ради», «Генеральний Секретаріат», «Українська Народна Республіка», «гетьманат», «державна варта», «Директорія», «повітові та губернські комісари», «Конгрес трудового народу України», «Західноукраїнська Народна Республіка», «Державний секретаріат».

Методичні поради щодо підготовки до теми

При підготовці до теми, слід звернути увагу на встановлення причин та передумов буржуазних перетворень у Російській імперії; аналізуючи правові засади реалізації селянської реформи 1861 року необхідно враховувати, що реформування аграрного сектору здійснювалося на основі законодавчих актів загальнонаціонального рівня. Слід охарактеризувати Положення від 19 лютого 1861 року, яким скасовувалася кріпосна залежність селян,

декларувалося їх наділення особистими і майновими правами, правом створення органів місцевого самоврядування, а також правами у сфері судочинства.

Зверніть увагу, що судова реформа 1864 року належить до ліберальних буржуазних реформ, в основі якої були покладені буржуазні принципи правосуддя: безстановості, змагальності, усності, гласності, незалежності, презумпції невинуватості. Важливо при аналізі сутності та ефективності реформ, окреслити спектр накопичених проблем режиму самодержавства.

Характеризуючи революційні події на теренах України, зверніть увагу на історичні умови генези Центральної Ради як загальнонаціональної громадсько-політичної інституції. Особливу увагу слід приділити періодизації діяльності Центральної Ради, що неможливо без з'ясування змін у її правовому статусі.

Вивчаючи тему, варто вирішити, чи існували правові підстави для визначення Центральної Ради як представницького органу (парламенту), чи притаманні Генеральному Секретаріату (Раді народних міністрів) класичні ознаки виконавчого органу (уряду) тощо. Особливого значення для розуміння спрямованості законотворчої діяльності Центральної Ради має ознайомлення з текстом Конституції УНР від 29 квітня 1918 року.

В цілому, студенти мають сформулювати власне бачення проблеми щодо наявності за часів існування Центральної Ради збалансованої доктрини державно-правового розвитку та наявності ефективного механізму держави.

ПИТАННЯ, ТЕСТИ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Підготувати на вибір реферат чи презентацію за однією з рекомендованих тем.

Перелік рекомендованих тем:

1. Суб'єкти поліцейської діяльності за реформами 60–70-х рр. XIX ст.
2. Інститут тимчасового генерал-губернатора за контрреформами 80–90-х рр. XIX ст.
3. Органи охорони громадського порядку періоду Центральної Ради
4. Жандармерія та її роль у захисті Західноукраїнської Народної Республіки.
5. Судове законодавство Директорії.

2. Заповніть порівняльну таблицю. «Зміст та значення законодавчих актів Центральної Ради»

3. Робота із історико-правовими джерелами. Проаналізуйте документ за наступною схемою: назва і хронологічні межі юридичної дії документу; причини прийняття документу; основні положення документу; значення документу.

Закон Центральної Ради «Про громадянство Української Народної Республіки» (2 березня 1918 року). Хрестоматія з історії держави і

права України : у 2 т. В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. Київ. 2022. Т. 2: Лютий 1917 – 1996 р. С. 48–49.

- 4. Дайте розгорнуту відповідь на питання, здійснюючи посилання на відповідні правові джерела.**

Правовий статус гетьмана в Українській Державі (квітень-грудень 1918 р.).

- 5. Розкрийте значення понять:** законодавство Центральної Ради; Українська Народна Республіка, гетьман в Українській Державі; охоронний апарат Української Держави; Директорія; Західна Українська Народна Республіка; Паризька мирна конференція; Державна жандармерія.
- 6. Здійснити підбір джерел наукової та навчальної літератури з цієї теми, які вийшли протягом останніх 3-х років (не менше 10-ти джерел).**

ТЕСТИ

- 1. У 1864 році в Російській імперії була проведена судова реформа, яка проголошувала:**

- а) незалежність суду від місцевої адміністрації та поліції;
- б) незалежність суду від імператора;
- в) залежність суду від бургомістра та поліції;
- г) залежність суду від імператора.

- 2. Визначте вищий орган влади, який мав законодавчо-дорадчі функції в Російській імперії:**

- а) Кабінет міністрів;
- б) Державна дума;
- в) Державна рада;
- г) імператор.

- 3. Згідно з указом «О Малороссийских чинах, дающих право на действительное или потомственное дворянство» 1835 р.:**

- а) землі української шляхти передавалися російським дворянам;
- б) підтверджувалися станові привілеї козацької старшини та її нащадків;
- в) визнавалися права на дворянство всієї української козацької старшини;
- г) зазначалися умови отримання дворянства українцями.

- 4. Маніфест про звільнення селян «Положення про селян, що вийшли із кріпосницької залежності» проголошував:**

- а) вартість викупу землі селянами;
- б) вартість викупу землі поміщиками;

- в) особисту залежність селян від поміщиків;
- г) особисту свободу селян і деякі громадянські права.

5. Під впливом революції 1848 р. галицька інтелігенція для обстоювання своїх прав створила політичну організацію:

- а) «Руська правда»;
- б) «Просвіта»;
- в) «Головна Руська Рада»;
- г) «Союз Визволення України».

6. «Руська правда» П.Пестеля передбачала наступну програму «Південного товариства»:

- а) повалення самодержавства, скасування кріпацтва й наділення селян землею без викупу; повна свобода торгівлі;
- б) відновлення російського абсолютизму та проведення аграрної реформи;
- в) повалення самодержавства та продаж землі селянам; повна свобода торгівлі;
- г) встановлення конституційної монархії та наділення селян землею без викупу; повна свобода торгівлі.

7. Коли була створена Центральна Рада?

- а) у лютому 1917 р.;
- б) у квітні 1917 р.;
- в) у березні 1917 р.;
- г) у травні 1917 р.

8. Хто став ініціатором створення української армії?

- а) М.Грушевський;
- б) В.Винниченко;
- в) С.Петлюра;
- г) М.Міхновський.

9. І Універсал «До українського народу, на Україні й поза її сущому» проголошував:

- а) Розбудова України «не одділяючись від усєї Росії»;
- б) Формування українського війська здійснюється під контролем Тимчасового уряду;
- в) проголошення УНР з визначеною територією у федеративних зв'язках з Росією;
- г) УНР стає самостійною і суверенною державою.

10. Хто очолив Генеральний Секретаріат?

- а) М.Грушевський;

- б) С.Єфремов;
- в) С.Петлюра;
- г) В.Винниченко.

11. Виконавчим органом Центральної Ради за IV Універсалом була:

- а) Рада Народних Міністрів;
- б) Українські Установчі Збори;
- в) Генеральний Секретаріат;
- г) Рада Міністрів.

12. Коли відбувся Конгрес українських хліборобів, на якому гетьманом України було проголошено П.Скоропадського?

- а) 29 квітня 1918 р.;
- б) 23 березня 1918 р.;
- в) 25 лютого 1918 р.;
- г) 25 березня 1918 р.

13. Згідно із «Законами про тимчасовий державний устрій України» відмінити закон можна було:

- а) з волі Гетьмана;
- б) за рішенням Державного Сенату;
- в) за рішенням Ради міністрів;
- г) іншим законом.

14. У 1921 році територія УНР була анексована за результатами Ризького договору між:

- а) Німеччиною та Польщею;
- б) Польщею та Радянською Росією;
- в) Радянською Росією та Німеччиною;
- г) Радянською Росією та Австрією.

15. У зв'язку з анулюванням якого договору Росія припинила визнавати Україну як суверенну державу?

- а) Брестського;
- б) Паризького;
- в) Варшавського;
- г) Женевського.

16. За Декларацією Української Директорії від 26 грудня 1918 р. тимчасова законодавча влада належала:

- а) Директорії УНР;
- б) Конгресу трудового народу;
- в) Раді народних міністрів;
- г) Найвищому суду.

17. Головну роль у судочинстві Української держави гетьмана П.Скоропадського відігравали:

- а) військові судові інституції;
- б) Конституційний суд Гетьманщини;
- в) Вищий суд Української держави;
- г) Гетьман Української держави.

18. Кому належало право нагляду за окупаційними Надзвичайними військовими судами?

- а) німецькій адміністрації;
- б) Головному військовому прокурору;
- в) Генеральному судді;
- г) Міністру юстиції.

19. Основний підсумковий документ конгресу Директорії “Закон про форму влади на Україні” віддавав перевагу:

- а) аристократичний парламенський лад;
- б) демократичний парламенський лад;
- в) військова диктатура;
- г) диктатура пролетаріату.

20. Яке явище періоду боротьби за збереження державної незалежності України (1918-1920 рр.) описано в уривку з історичного джерела?

«Революційна стихія селянства, на яку лідери Директорії спирались, почала виходити з-під їхнього контролю. Реальна влада на місцях належала не міфічним «трудовим радам», як це планувалося Трудовим конгресом, а виборним місцевим «батькам» і підпорядкованим їм озброєним загонам. В атмосфері наростаючого безладу саме такі загани й «правили балом»:

- а) анархізм;
- б) петлюрівщина;
- в) антисемітизм;
- г) отаманщина.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК ДО ТЕМИ

1. Бойко О. Д. Нариси історії української революції 1917-1921 років [Електронний ресурс]. Київ. 2012. 604 с.
2. Веденєєв Д. В. Дипломатична служба Української держави. 1917–1923 роки : навч. посіб. Київ. 2007. 260 с.
3. Гавриленко О. А. Органи охорони громадського порядку періоду Центральної Ради / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 2000. № 3–4. С.126–137.

4. Гриценко А. Прем'єр-міністри України часів Директорії (кінець 1918 - 1920 рр.). *Київ. старовина*. 2001. № 6. С. 154-163.
5. Заріцька І. М. Земельне законодавство доби української революції 1917–1921 рр. : монографія. Київ. 2010. 201 с.
6. Землянська В. Судове законодавство Директорії. *Право України*. 2000. № 1. С. 20 – 22 .
7. Зінченко А. Підтримка урядом УНР у вигнанні визвольної боротьби в Правобережній Україні (лютий 1921 - січень 1922 рр.). *Київ. старовина*. 2004. № 5. С. 121-132.
8. Єфремова Н. В. Суд і судочинство в УНР, Українській державі, ЗУНР (1917–1920 рр.). Одеса. Львів, 2007. 201 с.
9. Кудлай О. Створення та діяльність народного міністерства міжнародних справ Української Народної Республіки (червень 1917 – квітень 1918 рр.). Київ. 2008. 116 с.
10. Кульчицький В. С. Генезис та еволюція української конституції Львів, 2007. 302 с.
11. Логвиненко І. А. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та наслідки. *Актуальні проблеми юридичної науки у дослідженнях вчених : науково-практичний збірник*. 2000. № 3. С. 2–10.
12. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.). Харків. 2005. 462 с.
13. Тищик Б. Й. Західно Українська Народна Республіка (1918 - 1923). Історія держави і права. Львів. 2005. 392 с.
14. Універсали. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). Упоряд.: І. Бутич, В. Риневич, І. Тесленко. Київ; Львів, 2004.
15. Сідак В. С. Національні спецслужби в період Української революції 1917 - 1921 рр. (невідомі сторінки історії). Київ. 2008. 320 с.

ТЕМА 6. Українські землі в роки Другої світової війни. Держава і право УРСР у 1941 - 1991 рр.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо особливостей розвитку держави та права України під час Другої світової війни (1939–1945 рр.) та щодо особливостей розвитку держави та права України у повоєнний час (1945–1991 рр.).

План підготовки до семінарського заняття та самостійної роботи з Теми 6.

1. Перебудова державного механізму на початку Великої Вітчизняної війни. Спроби відновлення української національної державності;
2. Окупаційний режим та органи управління на окупованій території України.
3. Зміни у правовому статусі населення УРСР у періоди «відлиги» та «застою». Причини та правові засади приєднання Криму до складу УРСР.
4. Правові основи організації та діяльності органів державної влади УРСР у другій половині 40-х – наприкінці 80-х рр. ХХ ст.
5. Джерела та основні риси права УРСР у другій половині 40-х – наприкінці 80-х рр. ХХ ст. Друга кодифікація права радянської України.
6. Розпад СРСР та проголошення незалежності України.

Основні поняття, терміни та категорії, що підлягають засвоєнню: «надзвичайні обставини військового часу», «воєнний стан», «стан облоги», «прифронтна смуга», «Державний комітет оборони», «Ставка Головного командування Збройних Сил СРСР», «військовий трибунал», «окупаційний режим», «рейхскомісаріат “Україна”», «партизанський рух», «підпільний рух», «депортація окремих народів», «принцип єдності державної власності», «трудова мобілізація», «трудова повинність», «десталінізація», «кодифікація», «Верховна Рада», «Рада Міністрів», «ради депутатів трудящих», «культ особистості», «режим особистої влади», «командно-адміністративна система», «тоталітаризм», «десталінізація», «хрущовська відлига», «конституція», «ради народних депутатів», «виконком», «перебудова», «демократизація», «суверенітет», «парад суверенітетів».

Методичні поради щодо підготовки до теми

Війна спричинила докорінну перебудову державного механізму СРСР. Без глибокого сутнісного аналізу нормативно-правових актів (постанов, директив, наказів тощо), що були прийняті уповноваженими органами

державної влади, неможливо усвідомити масштаб і глибину змін у державному управлінні. Студентам рекомендується звернути увагу на характеристику правового статусу створених на загальнонаціональному та регіональному рівнях воєнно-політичних органів з надзвичайними повноваженнями. Правовий статус слід характеризувати за наявними правовими джерелами.

Визволення території України від окупантів зумовило удосконалення державного апарату УРСР. Проаналізуйте причини та перебіг подій, що зумовили адаптацію цивільного, сімейного, трудового, адміністративного, кримінального та кримінально-процесуального права УРСР до умов повоєнного стану. Зважати слід на той факт, що у 60-х рр. розпочався процес демократизації державно-правового життя Радянського Союзу.

Розкриваючи питання про передачу Криму УРСР, слід спиратися на нормативно-правовий акт «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР».

Найвищим конституційним органом УРСР була Верховна Рада України. Це найвищий законодавчий орган. Важливим органом влади республіки була Президія Верховної Ради УРСР. Нормативні акти, які вона видавала, за своєю юридичною силою йшли за законами. При підготовці до семінару слід опрацювати відповідну документальну базу, з метою встановлення специфіки функціонування органів державної влади.

Значний вплив на розвиток правової системи УРСР мала прийнята 20 квітня 1978 року Конституція УРСР, яка з певними доповненнями та поправками діяла до 28 червня 1996 року. Вміти формулювати власні висновки по питанню, спираючись на аналіз відповідного документу.

ПИТАННЯ, ТЕСТИ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Підготувати на вибір реферат чи презентацію за однією з рекомендованих тем.**

Перелік рекомендованих тем:

1. Основні риси конституційного права УРСР;
2. Правоохоронні та правозахисні органи УРСР у середині 50-х – на початку 90-х рр. ХХ ст.;
3. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980 рр.);
4. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України;
5. Правові підстави приєднання західноукраїнських земель до УРСР.

- 2. Заповніть порівняльну таблицю. «Зміст, основні положення та значення документів»**

Таємний додатковий протокол до пакту про ненапад між СРСР та Німеччиною (23 серпня 1939 року)	Нота уряду СРСР польському посольству в Москві про вступ радянських військ на територію Західної України та Західної Білорусії (18 вересня 1939 року)	Німецько-радянський договір про дружбу і кордони між СРСР і Німеччиною (28 вересня 1939 року)
---	---	---

- 3. Робота із історико-правовими джерелами. Проаналізуйте документ за наступною схемою: назва і хронологічні межі юридичної дії документу; причини прийняття документу; основні положення документу; значення документу.**

Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік (25 грудня 1958 року) (Витяги). Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. Київ. 2000. С. 591–595.

- 4. Дайте розгорнуту відповідь на питання, здійснюючи посилання на відповідні правові джерела.**

Нормативно-правове закріплення курсу на «перебудову» в СРСР та УРСР (с. 80-х – 1991 рр.)

- 5. Розкрийте значення понять: «десталінізація», «командно-адміністративна система», «тоталітаризм», «хрущовська відлига», «перебудова», «демократизація», «суверенітет», «парад суверенітетів».**

- 6. Здійснити підбір джерел наукової та навчальної літератури з цієї теми, які вийшли протягом останніх 3-х років (не менше 10-ти джерел).**

ТЕСТИ

- 1. Наказом № 227 від 28 липня 1942 р. Сталін санкціонував створення загороджувальних загонів військ НКВС, основною функцією яких було:**

- а) координація та контроль за штрафними батальйонами;
- б) охорона військових тилів;
- в) організація збройного опору в тилу ворога;
- г) охорона військових тилів з правом розстрілу «у позасудовому порядку».

- 2. 17 липня 1941 р. Гітлер підписав наказ про передачу окупованих радянських земель у відання рейхсміністерства у справах зайнятих східних областей на чолі з:**

- а) Е.Кохом;
- б) А.Розенбергом;

- в) Г.Герінгом;
- г) Ф.Паулюсом.

3. Головним адміністративним центром Рейхскомісаріату “Україна” було місто:

- а) Київ;
- б) Рівне;
- в) Львів;
- г) Тернопіль.

4. Надзвичайні «трійки» в умовах війни це:

- а) спеціальні партизанські суди;
- б) спеціальний позасудовий військовий орган;
- в) спеціальний суд німецько-фашистських загарбників;
- г) спеціальний суд для штрафбатів.

5. Процес ліквідації наслідків сталінізму, започаткований після смерті Й. Сталіна, називається:

- а) депортація;
- б) депопуляція;
- в) демонополізація;
- г) десталінізація.

6. Якими методами здійснювалося модернізація України у середині 1950-х — на початку 1960-х рр.?

- а) шляхом залучення іноземних інвестицій;
- б) завдяки запровадженню системи реформ;
- в) застосовуючи масовий терор та експлуатацію населення;
- г) шляхом прийняття нового законодавства.

7. XX з’їзд КПРС (1956 р.) проголосив курс на:

- а) декомунізацію;
- б) десталінізацію;
- в) коренізацію;
- г) українізацію.

8. Характерними рисами «хрущовської відлиги» були:

- а) демократична система виборів та гуманізація політичного життя;
- б) десталінізація, лібералізація, відносна демократизація;
- в) автономізація, коренізація, колективізація;
- г) комунізація, українізація, приватизація.

9.»Раднаргоспи» – це...

- а) органи управління, на які покладалася координація промислової кооперації підприємств України в рамках Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ);
- б) організації, що керували системою державних закупівель сільськогосподарської продукції в Україні;
- в) державні органи, що здійснювали укрупнення колгоспів, продаж їм техніки машинно-тракторних станцій (МТС);
- г) органи державного управління, утворені за територіальним принципом, що керували промисловістю та будівництвом у межах економічних районів.

10. «Реабілітація» – це...

- а) повернення після війни на батьківщину військовополонених, цивільних полонених, які були направлені на примусові роботи, біженців;
- б) насильницьке відчуження чи тимчасове вилучення державою для її потреб майна, продовольства громадян;
- в) виправдання, відновлення в правах неправильно звинувачених, зганьблених чи засуджених осіб;
- г) створення умов для вільної діяльності політичних партій, громадських організацій.

11. Загальнодержавна власність СРСР за Цивільним кодексом УРСР 1964 року тлумачилася як:

- а) комуністична власність;
- б) приватна власність;
- в) народна власність;
- г) власність пролетаріату.

12. Відповідно до принципу соціалізму «Від кожного - за здібностями, кожному - за працею» це означало:

- а) держава забезпечує усіх рівною працею;
- б) держава здійснює контроль за мірою праці і споживання;
- в) держава підтримує розвиток творчих здібностей громадян;
- г) держава забезпечує конкурентну оплату праці.

13. Кримінальний кодекс УРСР охороняв від злочинних зазіхань насамперед:

- а) приватну власність;
- б) державну власність;
- в) соціалістичний правопорядок;
- г) комуністичний добробут.

14. В середині 60-х років зароджується дисидентський рух, головною ціллю якого було:

- а) демократичне державне будівництво;
- б) українське культурне відродження;
- в) боротьба за права людини, національне та регіональне визволення народів СРСР;
- г) відновлення вільної міжнародної торгівлі.

15. 7 грудня 1984 року було прийнято Кодекс Української РСР про адміністративні правопорушення, в якому вперше:

- а) встановлювався вік адміністративної відповідальності — 14 років;
- б) встановлювався вік адміністративної відповідальності – 16 років;
- в) встановлювався вік адміністративної відповідальності – 15 років;
- г) встановлювався вік адміністративної відповідальності – 18 років.

16. Законом СРСР «Про внесення доповнень і змін до Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» від 11 липня 1969 р. були внесені положення:

- а) про умовно-дострокове звільнення від покарання, про погашення судимості;
- б) про поняття «рецидиву злочину»;
- в) про застосування аналогії у кримінальному процесуальному законодавстві;
- г) про «спекуляцію» як особливий вид злочину.

17. Яке з наведених положень не висвітлює характерну рису процесу «перебудови»?

- а) розпочиналася і впродовж кількох років залишалася контрольованою бюрократичною кампанією;
- б) розпочалася «знизу», з масових виступів населення;
- в) згодом переросла в некерований згори революційний процес;
- г) починалася з поширення інформації, відродження поняття «гласність», що дозволяло виробляти власні судження і позбавлятися ідеологічних догм.

18. Яке твердження характеризує політику прискорення, проголошену радянським керівництвом у 1985 р.?:

- а) надання підприємствам самостійності, переведення їх на самоокупність і самофінансування;
- б) перехід до ринкової економіки;
- в) відмова від директивного планування;
- г) збільшення витрат на технічне переоснащення промисловості.

19. Національна поліція України – це

- а) вищий орган виконавчої влади

- б) центральний орган виконавчої влади;
- в) місцевий орган забезпечення охорони прав людини;
- г) орган надання послуг з допомоги потерпілим особам.

20. Поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені:

- а) дорученнями вищих посадових осіб
- б) наказами та розпорядженнями керівників МВС;
- в) Конституцією та законами України;
- г) політичною та економічною доцільністю.

ТЕМА 7. Розбудова Української держави на сучасному етапі

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо особливостей розвитку держави та права України на сучасному етапі.

План підготовки до семінарського заняття та самостійної роботи з Теми 7.

1. Акт проголошення державної незалежності України 24 серпня 1991 року. Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р.: його результати і наслідки.
2. Суспільно-політичне й економічне становище України в перші роки незалежності.
3. Закон «Про державний кордон України»: причини прийняття, наслідки.
4. Конституційний процес. Прийняття 28 червня 1996 року чинної Конституції України.
5. «Воєнна доктрина України»: умови та причини прийняття, основні положення.
6. Соціально-економічний та політичний розвиток України на сучасному етапі.

Основні поняття, терміни та категорії, що підлягають засвоєнню: «конституція», «ради народних депутатів», «виконком», «перебудова», «демократизація», «суверенітет», «парад суверенітетів», «референдум».

Методичні поради щодо підготовки до теми

Досліджуючи особливості внутрішньої політики України на початковому етапі розбудови громадянського суспільства, слід згадати про становлення в державі багатопартійної системи.

Партійний вплив на політичні процеси в державі обмежувався можливостями окремих представників у структурах державної влади, організацією масових акцій протесту для тиску на органи державної влади.

Характеризуючи суспільно-політичне й економічне становище України в перші роки незалежності, слід звернути увагу на проблеми тотального одержавлення економіки, надмірної централізації управління, екстенсивності розвитку господарства тощо.

Студенти мають розуміти, що внаслідок розпочатої в 1992 р. Росією політики лібералізації цін і повної залежності української економіки від російських енергоносіїв, ціни на газ в Україні зросли в 100 разів. Зростання цін на енергоносії призвело до підвищення рівня інфляції, розвалу української фінансової системи.

Слід зазначити, що Україна була першою серед колишніх республік СРСР, яка розробила концепцію нової Конституції. У рамках семінару студенти мають вміти аналізувати основні аспекти «конституційних дискусій», а саме: відносно форми державного управління (президентська чи парламентська республіка), а також проблем приватної власності, державного статусу української мови, державної символіки, розташування іноземних військових баз на території України, правового статусу Республіки Крим, розподілу повноважень між гілками влади, гарантій соціальних прав громадян тощо.

Слід знати, за оцінками міжнародних та вітчизняних експертів, Конституція України належить до найбільш демократичних у світі.

З прийняттям Конституції в Україні було визначено базові координати й орієнтири, комплекс суспільних цінностей – складових політико-економічної системи.

Характеризуючи воєнну доктрину України як складову частину концепції національної безпеки, слід розуміти, що вона становить сукупність основоположних настанов і принципів щодо організації та забезпечення безпеки особи, народу і держави шляхом політичних, дипломатичних, економічних та воєнних заходів. А саме визначає державну політику України у військовій сфері.

Українська воєнна доктрина мала три редакції. Вміти аналізувати основні положення і зміст кожної редакції. У аспекті даного питання, аналізувати документ «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» 2016 року.

ПИТАННЯ, ТЕСТИ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Підготувати на вибір реферат чи презентацію за однією з рекомендованих тем.**

Перелік рекомендованих тем:

1. Аналіз змін у законодавстві незалежної України;
2. Реформування органів влади та управління в Україні у 90-х роках ХХ ст.;
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. та її характеристика;
4. Помаранчева революція: її причини та наслідки для економіки України;
5. Російсько-українська війна сьогодення: до аналізу причин та наслідків.

- 2. Заповніть таблицю «Конституційний процес в Україні»**

Суть конституційного процесу	Конституційний договір 1995 р.	Принципи Конституції України	Структура Конституції України

3. Робота із історико-правовими джерелами. Проаналізуйте документ за наступною схемою: назва і хронологічні межі юридичної дії документу; причини прийняття документу; основні положення документу; значення документу.

Декларації про державний суверенітет України 1990 року. Хрестоматія з історії держави і права України» /за ред. В. Д. Гончаренка. Київ, 2000. Т. 2. 204 с.

4. Дайте розгорнуту відповідь на питання, здійснюючи посилання на відповідні правові джерела.

Держава і право України в умовах євроінтеграційних процесів новітнього часу.

5. Розкрийте значення понять: *міністр оборони незалежної України, Рада національної безпеки і оборони (РНБО), НАТО, Організація чорноморського економічного співробітництва, миротворча операція, пропорційна система, мажоритарна система.*

6. Здійснити підбір джерел наукової та навчальної літератури з цієї теми, які вийшли протягом останніх 3-х років (не менше 10-ти джерел).

ТЕСТИ

1. Яке з наведених положень не висвітлює характерну рису процесу «перебудови»?

- а) розпочиналася і впродовж кількох років залишалася контрольованою бюрократичною кампанією;
- б) розпочалася «знизу», з масових виступів населення;
- в) згодом переросла в некерований згори революційний процес;
- г) починалася з поширення інформації, відродження поняття «гласність», що дозволяло виробляти власні судження і позбавлятися ідеологічних догм.

2. У 1987 р. були опубліковані закони «Про індивідуальну трудову діяльність» та «Про кооперацію», що затверджували:

- а) принципи ринкової економіки й стимулювання розвитку приватного сектору;
- б) індивідуальну трудову повинність;
- в) єдину кооперативну форму власності;
- г) єдину державну власність.

3. У січні 1990 року від Києва до Львова було організовано живий ланцюг, присвячений річниці:

- а) Чортківської офензиви;
- б) Дня Злуки УНР і ЗУНР;
- в) приходу до влади П. Скоропадського;
- г) видання I Універсалу Центральної Ради.

4. В якому році була скасована стаття 6 Конституції УРСР 1978 р. про «керівну і спрямовуючу роль КПРС» у суспільстві?

- а) 1988 р.;
- б) 1989 р.;
- в) 1990 р.;
- г) 1991 р.

5. Однією з причин активізації дисидентського руху в другій половині 70-х рр. є:

- а) нарада з безпеки та співробітництва в Європі, на якій керівники Радянського Союзу підписали Гельсінський акт, що передбачав гарантію громадських прав і свобод на територіях країн-учасниць наради»;
- б) інтервенція радянських військ до В'єтнаму;
- в) ухваленням ООН Загальної Декларації прав людини;
- г) проведенням Наради з безпеки та співробітництва в Європі.

6. На Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р. було винесено питання:

- а) «Чи вважаєте Ви необхідним збереження СРСР як оновленої федерації республік?»;
- б) «Чи схвалюєте Ви Угоду про створення Співдружності Незалежних Держав?»;
- в) «Чи погоджуєтеся Ви із заборонаю КПРС і націоналізацією її власності?»;
- г) «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?».

7. Хто з відомих правозахисників був автором праці «Правосуддя чи рецидиви терору?» та збірки «Лихо з розуму?»:

- а) В. Чорновіл;
- б) І. Драч;
- в) М. Руденко;
- г) Л. Лук'яненко.

8. У чому полягало головне значення формування багатопартійності в Україні?

- а) формування багатопартійної системи сприяло виникненню дисидентства в Україні;
- б) формування багатопартійної системи завдало значного удару монополії КПУ на владу;
- в) формування багатопартійної системи врятувало від падіння тоталітарний режим в Україні;
- г) формування багатопартійної системи сприяло поновленню авторитету КПУ в суспільстві.

9. Закон «Про економічну самостійність УРСР» був прийнятий:

- а) із метою реалізації положень Декларації про державний суверенітет УРСР;
- б) із метою реалізації рішень Всесоюзного референдуму, що відбувся 17 березня 1991 р.;
- в) як складова політики перебудови в СРСР у 1990 р;
- г) після проголошення Акта проголошення незалежності України.

10. Коли відбулась офіційна констатація розпаду СРСР та підписання угоди про утворення Співдружності Незалежних Держав (СНД):

- а) 8 грудня 1990 року;
- б) 8 грудня 1991 року;
- в) 18 грудня 1991 року;
- г) 28 грудня 1992 року.

11. Прямим наслідком якої події стало прийняття Акта проголошення незалежності України?

- а) прийняття Декларації про державний суверенітет України;
- б) перевибори Верховної Ради УРСР на основі багатопартійності;
- в) спроба державного перевороту в СРСР;
- г) підписання Росією та Україною угоди про визнання суверенітету одна одної.

12. Що було ключовим завданням перших років державотворення в Україні?

- а) формування місцевих органів влади і самоврядування;
- б) проведення референдуму щодо автономії Криму у складі України;
- в) створення Збройних Сил України;
- г) формування основних гілок влади.

13. З якої причини відбулися дострокові вибори до Верховної Ради та Президента України в 1994 р.?

- а) через рішення Президента України піти у відставку і припинити діяльність Верховної Ради України;
- б) через протистояння Президента України і Верховної Ради на тлі всеохоплюючої кризи, рішення обох сторін достроково припинити повноваження;
- в) через економічні труднощі в країні, на тлі яких посилювалися настрої повернення України до СРСР;
- г) через зростання впливу лівих партій на суспільство, відновлення діяльності Комуністичної партії України.

14. Президент України згідно з Конституцією обирається терміном на:

- а) чотири роки;
- б) п'ять років;
- в) сім років.
- г) вісім років.

15. Ст. 5 Конституції України визначає дві форми народовладдя:

- а) безпосередня і опосередкована;
- б) безпосередня і представницька;
- в) пряма та безпосередня;
- г) представницька та опосередкована.

16. Про яку з міжнародних організацій, членом якої є Україна, йдеться в джерелі?

– «Включення України до ____ мало стати однією з передумов миру й безпеки народів, стабільності та балансу сил у Європі.

– Вступ до ____ мав зміцнити ілюзії щодо її державності та заспокоїти громадську думку і національно-визвольні сили, які боролися за відродження незалежної української держави, розколоти українську діаспору в західних державах.

– У цьому виявилась подвійна мораль, своєрідна політична гра сталінського керівництва.

– І все ж сам факт вступу України до ____ мав велике значення, вивів її на міжнародну арену й сприяв включенню у світову політику»:

- а) Організація Північноатлантичного договору (НАТО);
- б) Співдружність Незалежних Держав (СНД);
- в) Рада Європи (РЄ);
- г) Організація Об'єднаних Націй (ООН).

17. Відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України», вибори до Верховної Ради України здійснюються на засадах:

- а) пропорційної системи;
- б) мажоритарної системи;
- в) змішаної (пропорційно-мажоритарної) системи;
- г) легітимної системи.

18. Правосуддя в Україні згідно з Конституцією здійснюється:

- а) виключно судами;
- б) судами, прокуратурою та слідчими органами;
- в) судами та Верховною Радою;
- г) Конституційним судом України.

19. Судочинство в Україні згідно з Конституцією здійснюється:

- а) Конституційним Судом України;
- б) судами загальної юрисдикції;
- в) прокуратурою;
- г) Конституційним судом України.

20. Служба безпеки України підпорядкована:

- а) Верховному Суду;
- б) Верховній Раді;
- в) Президенту;
- г) Кабінету Міністрів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК ДО ТЕМИ

1. Іванова А. Ю. Правосвідомість як джерело права у перехідних державах (на прикладі української революції 1917-1921 рр.). *Правова держава : щорічник наук*. Праць. Київ. 2015. Вип. 26. С. 52-60.

2. Кравцова Т. М. Еволюція форм правління в незалежній Україні. *Центральноукраїнський правничий часопис Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС*. 2011. № 1. – С.3-9.

3. Лаговський В. М. Принцип розподілу влади та його вплив на систему стримувань і противаг. *Прикарпатський юридичний вісник : зб. наук. Праць*. 2015. Вип. 1(7). С. 7-11.

4. Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій : матеріали круглого столу (Київ, 15 листопада 2022 р.) [Електронний ресурс]. Київ. 2022. 36 с.

5. Тарасюк Р. Синьо-жовтий стяг обрав народ : 23 серпня - День Державного Прапора України. *Віче : теорет. і громад.-політич. журн. / засн. Верховна Рада України*. 2013. № 15. – С. 4

6. Турута О. В. Погляди українських філософів на проблему реальності прав людини. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософії науки»*. 2014. № 12. С. 158-164.

7. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності : монографія. Київ. 2012. 616 с.

8. Правова система України: історія, стан та перспективи. У 5-ти томах. Том. 2. Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення. За заг. ред. Ю.П.Битяка. Харків. Право. 2009. 576 с.

9. Турута О. В. Становлення і розвиток ідеї прав і свобод людини в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 4 ч. 2 С. 21-27.

10. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми : монографія. Київ. 2022. 604 с.

11. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності. Київ. 2012. 616 с.

12. Політичне поле України у ситуації суспільної кризи: влада, опозиція, політичні партії, громадські організації. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2020. 264 с.

13. Суспільно-політичні та історичні аспекти розвитку сучасної єврейської громади України: європейський контекст : монографія. Київ : 2022. 376 с.

14. Сухонос В. В. Організація і діяльність прокуратури в Україні: історія і сучасність: монографія. Суми. 2004. 348 с.

15. Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні : монографія. Харків. 2008. 160 с.

Навчальне видання

Долгорученко Катерина Олегівна

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ

Методичні рекомендації

*(для здобувачів вищої освіти спеціальності 081 «Право»,
що навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти)*

Редактор, оригінал-макет, дизайн – *Є. В. Коваленко-Марченкова,
А. В. Самотуга*

Формат 60x84/16. Друк – цифровий.

Гарнітура – Times New Roman. Ум.-друк. арк. 3,27. Обл.-вид. арк. 3,5.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Свідоцтво про внесення до державного реєстру КВ № 6054 від 28.02.2018 р.